

UDC (УДК) 340.11

Ященко Володимир Арсентійович,

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
НДІ інформатики і права НАПрН України
(Київ, Україна)
e-mail: vay_@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2257-318X

Балинська Ольга Михайлівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: olga_bal@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0168-143X

МЕТОДОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Анотація. Лейтмотивом статті є застосування найбільш придатної методології розкриття сутності та змісту права, його походження, еволюції, суперечностей і їх узгодження у контексті співвідношення природного і позитивного права, соціальної та індивідуальної детермінант, зокрема у контексті одержавлення особистісного і, навпаки, індивідуалізації етатичного у широкій гуманістичній площині.

Цей аспект синтезує підходи до розкриття індивідуального і колективного за допомогою категорії «самості», де діалектичний, феноменологічний, екзистенційний та інші підходи кваліфікуються як комунікативно-діалогова парадигма, що сьогодні знаходить своє практичне втілення у правотворчості та правозастосуванні.

Відчуваючи дискусійність наведених думок, автори наголошують на поглибленні гуманістичного змісту правового регулятора суспільних відносин. Вітчизняна сучасна правова наука у своєму розвитку має орієнтуватися на поглиблення гуманістичного змісту нормативного регулювання суспільних відносин. Це актуалізує потребу вирішення таких наукових проблем, як питання методології дослідження та функціонування права, досягнення гармонійного співвідношення особистісного та колективного у праві, зв'язку його природного та позитивного аспектів тощо.

Пропонується принципово нове визначення сутності права не як волі певного класу чи більшості, а як волі до самоіснування, що виражається у феномені самості як гармонійного синтезу індивідуального та соціального.

У цьому контексті для дослідження правових явищ може бути ефективно використана діалектика не як матеріалістична чи ідеалістична методологія, а як найбільш загальна теорія та спосіб сходження до істини. Адже протилежності у праві не обов'язково є антиподами, а можуть бути взаємодіючими складовими правової дійсності.

Ключові поняття: правова наука, діалектика, екзистенціалізм, самість, самоіснування, етатизм, індивідуальне, особистісне, колективне, соціальне.

Yashchenko Vladimir,

Doctor of Law, Professor,
Chief-Researcher of Research Institute of Informatics and Law,
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: vay_@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2257-318X

Balynska Olha,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department
of Theory and History of State and Law,
Constitutional and International Law,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: olga_bal@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0168-143X

METHODOLOGICAL PARADIGM OF MODERN LEGAL SCIENCE IN UKRAINE

Abstract. The leading idea of the article is the application of the most appropriate methodology for disclosing the essence and content of law, its origin, evolution, contradictions and their coordination in the context of the relationship between natural and positive law, social and individual paradigms, in particular, in the context of nationalizing the individual, and, on the contrary, individualizing the collective in a wide humanistic plane.

This aspect synthesizes approaches to the disclosure of individual and collective through the categories of “self”, where dialectical, phenomenological, existential and other approaches are qualified as communicative and dialogic paradigm, which today finds its practical embodiment in lawmaking and law enforcement.

Feeling the controversy of these views, the authors emphasize the deepening of the humanistic content of the legal regulator of social relations. Domestic modern legal science in its development should focus on deepening the humanistic content of the normative regulation of social relations. This actualizes the need to solve such scientific problems as the methodology of research and functioning of law, achieving a harmonious relationship between individual and collective in law, the connection of its natural and positive aspects, etc.

A fundamentally new definition of the essence of law is proposed, not as the will of a certain class or majority, but as the will to self-existence, which is expressed in the phenomenon of self as a harmonious synthesis of individual and social.

In this context, to investigate the legal phenomena dialectics can be effectively used not as a materialistic or idealistic methodology, but as the most general theory and way of ascending to the truth. After all, opposites in law are not necessarily antipodes, but can act as interacting components of legal reality.

Key concepts: legal science, dialectics, existentialism, self, self-existence, statism, individual, personal, collective, social.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-4-12-20

Вступ

Сучасний стан правової науки свідчить, що вона перебуває на етапі пошуку нових, виважених методологічних підходів для розуміння ролі й місця права в сучасному суспільстві, виявлення співвідношення його природного та позитивного аспектів, відтворення індивідуально-особистісного і соціально-колективного спрямувань. Водночас треба зауважити, що правова наука у період її реформування демонструє «об’єктивну необхідність збільшення ролі особистості в сучасному суспільстві», як наголошує, зокрема, О. І. Миронюк, розглядаючи пріоритетні напрями розвитку вітчизняного правознавства [1, с. 268].

Ці пошуки сприяють збагаченню та значному оновленню методологічних орієнтирів у праві. Попри різне сприйняття, діалектика залишається атрибутивним методологічним чинником дослідження права, але не в її одностороньому матеріалістичному трактуванні, а як комплексний регулятивний чинник. Загально визна-

ним з-поміж учених і практиків стало також використання герменевтичного вчення у дослідженні права. При цьому не втрачають своєї актуальності (а може, й значно активізуються) в межах юриспруденції історичний, лінгвістичний, психологічний підходи, які, асимілюючись, формують нові методологічні інструменти – комунікативний, нейролінгвістичний, семіотичний та інші парадигмальні орієнтири для дослідження права і правової дійсності.

Сучасні науковці активно звертаються також до синергетичної методології, з позицій якої намагаються пояснити шляхи та напрями подальшого розвитку права. Наприклад, розглядаючи теоретичні основи права національної безпеки, П. П. Богуцький характеризує його як «нелінійну систему, що утворюється відповідно до визначених теорією самоорганізації систем правил та є залежною від системи національної безпеки» [2, с. 13].

У галузевих науках, скажімо приватному праві, новацією є прагматичний підхід, що

дає змогу «обґрунтування концепції соціологічного розуміння права, згідно з яким норма права повинна застосовуватися і тлумачитися таким чином, щоб це відповідало реально існуючим суспільним відносинам» [3, с. 65].

Кардинальні методологічні зміни, пов'язані з виходом за межі етатизму, пропонується застосувати і в адміністративному праві. На думку К. В. Бондаренко, зміст управлінської діяльності вийшов за межі категорії «державне управління» і трансформувався в якісно нову модель – публічне адміністрування, спрямоване на задоволення публічних і приватних інтересів та їх взаємодію [4, с. 5].

Дехто з авторів абсолютизує свій підхід, протиставляючи його іншим методам, що знижує результативність цих пошуків. Так, відзначаючи фундаментальність теоретичного дослідження російського науковця М. І. Байтіна щодо сутності права [5], все-таки доцільно критично оцінити абсолютизацію ним державно-вольового чинника права.

У статті «Право як соціально-юридичне явище: до постановки проблеми» [6] з-поміж інших новацій О. В. Петришин наголошує на потребі розроблення її феноменологічного аспекта, уточнення співвідношення права і закону, демонстрації зв'язку індивідуального та соціального у праві. Власне останній аспект обрано орієнтиром у висвітленні задекларованої теми цієї статті.

Тож, попри таку різноманітність методологічних підходів, застосовуваних у сучасній юридичній науці, вважаємо, що домінантною методологією залишається діалектика, зокрема як спосіб аналізу співвідношення загального й одиничного, а також екзистенціалізм, який позиціонує і досліджує людину як унікальну духовну істоту, яка здатна до вибору власної долі з чітким усвідомленням свободи й відповідальності за результат свого вибору (це насамперед проявляється через зіставлення колективно-соціального й індивідуально-особистісного у праві).

Мета цієї статті – керуючись синтезом діалектики, екзистенціалізму, позитивізму, юснатуралізму, комунікативістики та прагматизму в аналізі особистості як правового суб'єкта, спробувати продемонструвати нову методологічну інтерпретацію співвідношення індивідуального і соціального у праві.

1. Гуманістична природа права

Гуманістична (людська) природа права зумовлена передусім його сутнісними атрибутами, з-поміж ключових є реальне буття людини як об'єкт регулювання. Ідеться про надання буттю певної упорядкованості, спрямованої на

розвиток життя і людської цивілізації. Звідси: право зберігає здобутки цивілізації та водночас сприяє їх подальшому примноженню. На нашу думку, визначальною тенденцією гуманізації права має бути «олюднення» всієї сфери правобуття шляхом досягнення єдності особистісно-соціальних правових регуляторів.

Методологічною парадигмою в такому разі є використання гуманістичних досягнень новітніх течій світової культури. Особливої уваги заслуговує світогляд екзистенціалізму для осмислення таких правових проблем, як свобода і відповідальність, злочин і покарання, совість і вина та інші, що, як вважає В. А. Бачинін, «складає нову галузь правової науки – екзистенціологію права» [7, с. 1066].

Важливим у гуманізації права є також поглиблення зв'язку екзистенціології та правової антропології, у центрі вивчення якої є не просто людина, а й канони постіндустріального, інформаційного суспільства, що актуалізують проблему оптимізації функціонування людини у природному і соціальному житті (йдеться про глобальні проблеми людства, екологічні кризи, трансконтинентальні пандемії та інші проблеми, які трансформують сьогодні феномен гуманізму й свідчать про те, що він набув праксеологічного й навіть прагматичного змісту). Тобто правова антропологія зміщується в практичну площину гуманізму, що є засадним для вирішення у праві проблеми свободи і відповідальності. Саме ця практична спрямованість правової антропології дасть змогу вдосконалити її понятійний апарат, а орієнтація на самість (що забезпечує виокремлення індивіда з навколишнього його світу і формує уявлення людини про себе на основі минулого й теперішнього досвіду й очікувань майбутнього, за К. Роджерсом [8]) – подолати усталену суперечність у трактуванні людини як соціального організму.

Відповідно, українська правова думка повинна ґрунтуватися на таких основних засадах: з одного боку, виходити з наявних досягнень у правовому пошуку, тобто зберігати українську правову традицію і збагачувати її людською багатимірністю, а з іншого – включати новачі, зумовлені потребами й вимогами еволюції правової дійсності. Й у цьому, однозначно, має превалювати гуманістична й екзистенційна спрямованість права, що відповідає його справжній природі як волі людини до впорядкованого самоіснування. Цю категорію (самоіснування) в контексті юриспруденції можна трактувати як буття (сущє), але не як суб'єктивне середовище відокремленого індивіда, а як сукупність реальних особливостей існування, зумовлених необхідністю міжособистісної комунікації [9].

І такому разі в основу права мають бути покладені взаємоузгоджені інтереси людини як соціальної особи, що, власне, формує соціальне буття. Звідси: соціальний статус права передбачає одночасно індивідуально-особистісне спрямування й колективно-соціальне призначення. Це дасть змогу максимально повно відтворити і реалізувати потреби індивіда засобами права, і підняти право до рівня регулятора інтересів спільноти. Така спрямованість права через правотворчість сприятиме зміні підходів до змісту права, його збагаченню завдяки невичерпності індивідуально-особистісної глибини суцього «самоіснування».

Цей аспект, по-перше, передбачає необхідність змістовного оновлення праворозуміння, а саме – філософії права як методологічної сфери щодо правової науки загалом; по-друге, сприяє розробленню нової, сучасної методології, спроможної висвітлити закономірності права, його місце та роль у суспільному житті, зокрема розкрити співвідношення індивідуального і колективного у праві за допомогою діалектичного й екзистенційного підходів.

Так, сучасна філософія права має зосередитися на всебічному розробленні проблеми правобуття української нації. З огляду на це слід по-новому визначити і предмет філософії права. Для більшості дослідників – це співвідношення права і закону, що фактично є наріжним каменем теорії права. Тоді як предметом філософії права треба визнати співвідношення правосвідомості та правобуття, де правобуття є визначальною категорією, оскільки стосується відтворення та водночас продукування правовідносин. У такому разі філософсько-правова методологія спроможна буде представити право у всій його повноті й індивідуально-соціальної визначеності, що, безперечно, збагатить зміст правової науки.

2. Правові відносини як базова категорія правової дійсності

У співвідношенні правобуття та правосвідомості перша категорія постає діалектично узагальненим, а друга – екзистенційно одиничним проявом системи правових відносин.

Походження, зародження, становлення правовідносин як явища було і є серйозною науковою проблемою. Адже вони виникають з хаосу чисельних, багатоманітних зв'язків та опосередкувань і лише на підставі сталості, повторюваності, тобто закономірного характеру, переростають у відносини узгодження індивідуального і суспільного життя. Саме на цьому етапі вони можуть набувати правового статусу. Еволюція цих відносин фактично є історією становлення та розвитку інституту права.

У цьому контексті правові відносини як складова відносин соціальних є базовою категорією, що формувалася протягом тривалого часу на основі постійної спочатку міжособистісної, далі міжгрупової комунікації. З одного боку, в них є загальне, «хоральне», гуртове начало (общинна рівність), з іншого – простежувалася індивідуально-особистісна орієнтація на відстоювання і захист власних інтересів кожного окремого члена цієї «общини». Обидва ці напрями формувалися під впливом чисельних ідеологічних спрямувань, яких було аж занадто багато в історії українського народу з його зовнішньоприродним, але головно внутрішнім духовно-культурним багатством: працелюбністю, жагою свободи та волі до самовизначення, самоіснування (що загалом сприяло синтезу принципово нової ментальної якості національного правобуття).

Унікальність українського правобуття криється в екзистенційній орієнтації, яка вільна і від хоральних, і від індивідуальних крайнощів, а також у ствердженні особистісно-індивідуальних та комунікаційно-діалогових відносин, що, власне, становлять основу правових відносин. В умовах тоталітарного режиму, звісно, не було можливості реалізувати цю ідею. У пострадянському українському суспільстві виникли об'єктивні обставини для формування громадянського суспільства, зростання ролі особистості у всіх сферах суспільного буття, які сприяли поєднанню у праві публічних і приватно-правових інтересів. У сучасному (інформаційному) суспільстві, з орієнтацією на подальшу гуманізацію права, процес загострення та вирішення суперечностей між публічним і приватним у праві набув нового змісту: відбувається взаємопроникнення змістових елементів, їх синтезування в контексті доступності права на інформацію і водночас збереження інформаційної безпеки, тобто своєрідного вплетення інформаційно-особистісних зв'язків у суспільні (зокрема правові) відносини.

У філософів-екзистенціалістів київської школи М. Бердяєва і Л. Шестова це виражалося через категорії «Я і ТИ», «Я та Інший» тощо. В цьому контексті дедалі частіше термін «інший» передбачає не лише іншу окремішність (особистість), а й об'єднання таких інших окремішностей (держава, громада, спільнота тощо), навіть якщо індивід є частиною таких об'єднань [10]. Цей підхід зумовлює бачення сучасної держави не лише як знаряддя політичної влади, а й як носія різноманітної за своєю функціональною палітрою колективної волі. Так проявляється родова належність правовідносин, де держава є суб'єктом права як його організаційне ядро.

У такому разі сутнісна природа правовідносин полягає в організації соціальних, державно-особистісних відносин за типом їх гармонійного узгодження, упорядкування, створення умов для безпечного співіснування людини (громадянина) і спільноти (держави). У цій ситуації, за висловом О. В. Петришина, право за своєю роллю і місцем у суспільстві є універсальним способом упорядкування таких відносин.

Це упорядкування, як відомо, здійснювалося на різних політико-правових засадах: від абсолютизації публічної влади до анархістсько-волюнтаристського її заперечення. Сучасна цивілізація гостро порушила питання відходу від цих крайнощів і впровадження принципу «гармонійності» у відносинах громадянина і держави. Ця гармонійність полягає у дотриманні прав і свобод людини, забезпеченні рівності та справедливості у розподілі суспільних благ. Якщо узагальнити (й дещо ідеалізувати) такий підхід, то інститут держави має перетворитися у втілення інтересів людини: відбувається позитивація природних бажань.

3. Співвідношення позитивізму та юснатуралізму в правознавстві

Але наразі зіставлення природного та позитивного у контексті права в Україні здебільшого зводиться до їх протиставлення, що призводить до фактичного вивчення не так права загалом, як закону. Це, вважаємо, раціоналізує науковий пошук на розкриття «духу права».

Нам більше імпонує позиція, що природне та позитивне право не є антиподами, а феноменами, які взаємозумовлені діалектичним зв'язком. Вони не протистоять одне одному, а взаємопов'язані функціонально спрямованістю (як регулятори суспільних відносин). Можна сказати, що позитивне право є своєрідним резюме права природного в його нормативній визначеності. Тобто у природному праві традиції та звичаї (як початкова парадигма моральної нормативності) набувають загальнообов'язковості (як джерело нормативності позитивного права). В такому разі право не залежить від держави, воно є соціально-нормативним відтворенням людства. Водночас і позитивізм не відкидається як методологічний чинник правової науки, а набуває нової якості, з привнесенням відповідних змін у змістову сутність етатизму.

Нині під впливом об'єктивно наявної потреби індивідуалізації буття позитивізм дедалі сильніше набуває гуманістичного спрямування, що так чи інакше веде його до зближення з концепцією природного права: джерелом права є не «державна воля», а передусім народ через референдуми, вибори різних рів-

нів, посилення автономності органів місцевого самоврядування та інші чинники. Отже, держава як спосіб політичної організації суспільства дедалі більше заявляє про себе як організаційного суб'єкта забезпечення реалізації права і водночас як інституція сама стає підпорядкованою праву, без регулювання яким не може існувати.

Ще у Г. Кельзена спостерігається певний відхід від «чистого» етатизму, який проповідували його попередники [11]. Можна сказати, що він започаткував неопозитивістську теорію права, яка долає дуалізм держави та права і представляє їх у діалектичній взаємозалежності. Цю трансформацію юридичного позитивізму в неопозитивізм продовжив Х. Л. А. Харт [12]. Його основна ідея – гуманізація позитивного права через «визнання» як ідею згоди «більшості», що акумулюється владою. Тобто право – це не зобов'язання, а волевиявлення більшості. Для Х. Харта джерелом права є не лише владна інстанція, а й конкретний індивід. У своїй творчості цей дослідник, як ніхто з позитивістів, джерело позитивного права бачить у природному.

Теорія «визнання» Х. Харта значною мірою зближує юридичний позитивізм з іншими правовими теоріями, наприклад, феноменологією. Проте емпіріопсихологічний, а не трансцендентальний характер поняття «визнання» залишає Х. Харта в межах школи позитивізму. Його аналітичний позитивізм позначений також певними антропологічними ознаками. Правова людина у Х. Харта – це вже не просто абстракція ідентифікації нормативної системи як правової. Образ людини визначається через аналіз універсальних принципів її існування в суспільстві, які мають певні мінімальні ознаки «природного права». Йдеться і про принцип «уразливості людини», з якого випливає необхідність обмежувати можливе застосування сили іншими особами; і принцип «примусової рівності» суб'єктів права; і принцип «обмеженого альтруїзму», що вбачає «взаємну терпимість» людей; зрештою принцип «інституту влади», виправданий обмеженістю ресурсів задоволення потреб людей. Перелік зазначених антропологічних констант демонструє загальну тенденцію, яка існує в неопозитивізмі, а саме: прагнення до максимального врахування суб'єктивності й емпіричних умов у процесі пізнання права.

Ще одна суттєва складова концепції Х. Харта – це так звана теорія «виживання»: тобто життя людської спільноти пов'язане з наявністю розумних правових і моральних норм поведінки, які дають змогу людині виживати. Під такими нормами він розуміє захист особистості, власності та взаємних зобов'язань.

Фактично ця екзистенційна позиція повертає праву його гуманістичну спрямованість – орієнтацію на захист конкретної людини.

Тож сучасний юридичний позитивізм у своєму прагматичному вимірі не відкидає нормативність як непорушну, незмінну складову права, а проєктує її на гуманістичну площину, орієнтуючи право на реалізацію взаємозгоджених індивідуально-соціальних потреб і, крім того, представляє право не лише як суто юридичний чинник, а як невід’ємний атрибут соціуму, який нарівні з мораллю виступає стратегічним регулятором суспільного життя. Звідси цілком логічний висновок про їх взаємозв’язок, продовження у позитивному праві основних здобутків і переваг права природного та його втілення в сучасний чітко регламентований правовий простір.

Саме в такому розумінні позитивістська методологія має підстави на існування і застосування в сучасній юриспруденції, оскільки фактично дає можливість розкрити дієвість права, його «корисність» для суспільства. Водночас ця методологія має певні межі свого застосування: її не можна абсолютизувати, оскільки фактично вона стосується співвідношення права та закону. Абсолютизація етатичності права може призвести до ігнорування громадських процесів, а отже, зведення правової дійсності лише до законодавства. Навіть, попри практичне нерозрізнення держави і права як двох порівняно самостійних феноменів, яке позиціонує російський учений М. Байтін, він вказує на «державно-вольовий характер права як вираження його загальнолюдоьської (загальносоціальної) та класової сутності» [5, с. 59].

Пояснення цьому, як зазначає О. Петришин, полягає у тому, що «правове поле у цілому продовжує сприйматися суспільною свідомістю та відтворюватися правовою теорією як однобічний вплив влади на суспільство, а право – як засіб здійснення певних управлінських завдань, знаряддя для силового забезпечення проведення політики, практично, як веління держави» [6, с. 16; 17].

4. Діалектика і метафізика правової науки

У такому разі є підстави говорити про так званий метафізичний позитивізм, який ігнорує роль головного принципу – верховенства права, вступає у суперечність із конституційною орієнтацією на права людини і провідні гуманістичні цінності, зокрема свободи й інтереси індивіда. За цих умов, продовжуємо цитувати О. В. Петришина, «функціонування правової системи зводиться виключно до регламентації суспільних відносин, що не залишає простору для автономного регулювання, ініціативної

діяльності громадян та різних їх об’єднань, становлення сучасної системи самоврядування» [6, с. 7].

Потрібно зазначити, що у цьому контексті позитивізм є лише складовою більш загального, діалектичного методу, а тому більшість юристів-науковців апелюють до застосування саме діалектичної методології. «Сьогодні, за висновком багатьох фахівців у галузі правової науки, для юриспруденції настав період, коли вона значною мірою вже використала ресурс розвитку в ширину і має бути готовою «глянути на себе» нібито з боку, перевірити увесь свій методологічний інструментарій, суттєво оновити його з урахуванням результатів фундаментальних досліджень, передусім у царині філософії та соціології права, для переходу на якісно новий ступінь сприйняття правової дійсності» [6, с. 9].

Вважаємо, що діалектика як методологія процесу вивчення права, а також у технологічному і процедурному аспектах наукового дослідження є дійсно продуктивним методом пізнання та практичного використання у юриспруденції. Вона дає змогу пояснити феномен права і сформулювати логіку проведення конкретної правової розвідки.

При цьому варто зауважити, що принципи метафізики (формальної логіки), на яких практично будуються правові поняття, не є антиподами принципів діалектики, а лише їх частковим проявом. І таке розуміння, на відміну від вузько матеріалістичного тлумачення, по-новому презентує діалектику як сучасну методологію пізнання та діяльності. Акцентується не лише на боротьбі протилежностей, а головню на їх єдності як умові плідного і конструктивного розвитку, що представляє діалектику в новому гносеолого-аксіологічному контексті.

На відміну від етатичного зведення права до закону, діалектика розглядає право в єдності загального й одиничного, зокрема суспільної свідомості та індивідуальної правосвідомості, а також урахує ту обставину, що феномен права передусім є буттєво зумовленим синонімом упорядкованого самоіснування людини. Тобто загальною, родовою категорією для права є середовище існування як параметр буття, те, що реально існує, що не зводиться лише до соціального (колективного, суспільного), а є значно ширшим. Але при цьому треба наголосити, що таке середовище не безмежне, а обрамлюється волевиявленням до самоіснування як сутнісною характеристикою права. Тут принципово важливо з’ясувати природу поняття «самоіснування» як визначальної самоцілі, ідеальної впорядкованості суцього.

Самоіснування є складним раціональним феноменом, що синтезує буття індивіда «для себе» (самореалізація) і «буття для іншого» (самовіддача), а це демонструє згадуваний концепт соціальної комунікативності. Але найбільш важливим є те, що основним способом самоіснування виступають взаємоузгоджені свобода і самовідповідальність індивіда. Ці категорії органічно пов'язані з вольовою парадигмою людини, згідно з якою свобода – це усвідомлена необхідність. Екзистенція людини приречена на реалізацію свободи як внутрішньої потреби і водночас як зовнішнього параметра волі.

У такому разі самоіснування можна вважати не ірраціональним, релігійно-містичним самозреченням, а реальним, раціональним атрибутом самореалізації індивіда, напрямом його свідомої поведінки. У практичному аспекті це узгодження свободи і відповідальності індивіда перед собою і суспільством. Фактично самоіснування є атрибутом свободи у громадянському суспільстві. Це, зокрема, підкреслює Л. М. Герасіна: «... мета існування громадянського суспільства полягає в досягненні свободи – умови і способу самоіснування людини як активного та повноправного члена співтовариства, «рівного серед рівних», здатного визначати ціннісні орієнтири і здійснювати різноманітні інтереси згідно з тими нормами і правилами, що встановлені в соціумі» [13, с. 8].

Право постає чинником опредметнення самоіснування, демонструє здатність суб'єктів до саморегуляції своєї поведінки в окремих право-випадках і діяльності загалом (спроможності до волевиявлення). Саме категорія «самоіснування», очевидно, має домінувати у праві. Адже це своєрідна характеристика самості, що притаманна людині як суб'єкту правових відносин. Ідеться про те, що Гайдеггерівське «Я-буття» і буттєвість права фактично є складовими категорії існування (буття), що опредметнюється правом. Таким чином право поєднує безпосередньо наявне індивідуально-особистісне й опосередковано наявне колективно-соціальне.

Це особистісне та соціальне не просто механічно поєднуються між собою, а пов'язані діалектично. На противагу прийнятним уявленням про самість як відокремленість, абсолютну самостійність і незалежність індивіда, діалектичне розуміння самості полягає зовсім в іншому. Зокрема, екзистенціалісти не розглядають самість як антипод соціального, групового, колективного; вона не є лише психологічним феноменом, вродженим архетипом несвідомого, як заявляє К. Юнг [14, с. 1244], а набутком людини в процесі спілкування (комунікації) з іншими людьми. Натомість прихильник

екзистенційної філософії К. Ясперс ще більш відверто зазначає, що «людина відрізняється від всього суцього у всіх її проявах саме схильністю до комунікації, за допомогою якої вона знаходить свою самість, тобто справжню саму себе в собі» [14, с. 1268].

Головною ознакою цієї самості є самоусвідомлення і самовідповідальність за свої дії та вчинки, тобто опредметнення відповідальності перед собою та іншими через визнання, що крім тебе ніхто цього (чогось) не зробить. Тут основними критеріями є внутрішня совість як індивідуальна категорія і зовнішній закон як соціальний параметр порядку. Їх поєднання в концентрованому вигляді виступає ще одним доказом необхідної єдності індивідуального і колективного у праві.

5. Комунікативність і прагматизм сучасного правознавства

У цьому контексті, повторимося, ключовою категорією правовідносин постає діалоговість, що демонструє зв'язок, взаємовідношення між особистісним і соціальним. Надумку М. Бубера, «Я» як самість не зводиться лише до індивідуального чи лише до соціального; він вводить поняття «між», де «Я» не є субстанцією, а зв'язком, відношенням із «ТИ», завдяки якому здійснюється істинне призначення людини [14, с. 134]. Таке розуміння діалогу дещо конкретизує феномен комунікації. З огляду на це, право значною мірою формується як комунікативний феномен, що дає йому змогу реально виражати й узгоджувати потреби й інтереси і окремого індивіда, і суспільства загалом.

Досі правова комунікація, як правило, зводилася до домінування соціального над особистісним, а звідси, до панівної функції влади, де право було інструментом цієї функції. В умовах сучасної глобалізації соціальних відносин акценти у цьому співвідношенні дещо змінюються, дедалі більше набуваючи характеру узгодження, координації, гармонізації відносин, що пов'язане головно зі зростанням ролі особистості у всіх аспектах соціального буття.

Однак особистісне не може бути самодостатнім, воно соціально опредметнюється в багатстві проявів, де превалує морально-етична складова типу співвідношення свободи та відповідальності. Такі відносини реалізуються в умовах діалогу між суспільством і владою. Ця еволюція більше відповідає природі сучасної влади, яка будується на довірі до особистості й суспільства і виконує свою управлінську функцію через організацію та впорядкування відносин. Звідси: право має бути таким, що відповідає повсякденним потребам людини.

Тож сучасна методологія права (і правознавства) має застосовувати категорію «комунікативності» як одну з основних засад подальшого вдосконалення юридичної науки і практики. Комунікативістика (як методологічний підхід) робить право не лише соціальним, державницьким інститутом, а й інструментом регуляції поведінки людини, чинником розкриття в ній особистісних якостей (самоіснування) і водночас критерієм розумного узгодження з аналогічними рисами інших осіб, що виводять його в цілком раціональне нормативне поле як надійний засіб регулювання. Дослідження цього пласту проблем, безперечно, дасть праву поштовх для подальшого розвитку його гуманістичної місії.

Водночас треба зауважити, що комунікація демонструє природну потребу реалізації діалогової властивості соціальних відносин, тоді як позитивістська характеристика цих відносин має доволі «меркантильне» закорінення у практичній доцільності (прагматизмі). Правовий прагматизм відображає практичну (і навіть практицистську) спрямованість права як відповідь на виклики сьогодення. І в цій якості прагматизм може слугувати методом надання правовим дослідженням більш прикладного спрямування, де досвід, факти, реальна дійсність відіграли би свою позитивну роль.

Однак все ще залишається проблемою правової науки потреба вдосконалення фактологічної парадигми досліджень, їх доказової, емпіричної бази, без чого теоретичні висновки здебільшого страждають бездоказовістю, недостатньою аргументованістю. В ідеалі кожне наступне дослідження має орієнтуватися на попереднє і водночас формувати новий дослідний апарат. Цей аспект посилює практичну спрямованість кожного наступного правового дослідження й актуалізує буттєвий зміст права, який зазнає постійних змін. Однак реально не завжди продукується нове знання, а наявне накопичення знань не задовольняє потреби сучасної науки.

Наприклад, теорія права функціонує в межах власного понятійного апарату, сформованого десятки років тому, до якого періодично вносяться лише «косметичні» зміни, а в резуль-

таті – вона відстає від реальної правової дійсності. Новітня теорія права потребує синтезу всього спектра сучасної юридичної практики, узагальнення досягнень конкретних галузевих правових наук, щоби бути спроможною прогнозувати ймовірні правові інциденти й розробляти рекомендації для подальшого розвитку права. Можна сказати, що сучасна правова практика формує попит на нову теорію (чи метатеорію, філософію) права, яка покликана узагальнити весь досягнутий практичний досвід і передбачити шляхи подальшого суспільного розвитку.

Висновки

Відчуваючи дискусійність наведених думок, все-таки варто наголосити на важливості уникати абсолютних крайнощів у сприйнятті права та супутніх йому інститутів і характерних особливостей. Так, для прикладу, недоречно відкидати роль держави як суб'єкта права або ж абсолютизувати її, зводити право до позитивного чи природного, обстоювати пріоритет індивідуального чи соціального у праві тощо.

Але, однозначно, вітчизняна сучасна правова наука у своєму розвитку має орієнтуватися на поглиблення гуманістичного змісту нормативного регулювання суспільних відносин. Це актуалізує потребу вирішення таких наукових проблем, як питання методології дослідження та функціонування права, досягнення гармонійного співвідношення особистісного та колективного у праві, зв'язку його природного та позитивного аспектів тощо.

Очевидно, йдеться про принципово нове визначення сутності права не як волі певного класу чи більшості, а як волі до самоіснування людини, що виражається у феномені самості як гармонійного синтезу індивідуального та соціального.

У цьому контексті для дослідження правових явищ може бути ефективно використана діалектика не як матеріалістична чи ідеалістична методологія, а як найбільш загальна теорія та спосіб сходження до істини. Адже протилежності у праві не обов'язково є антиподами, а можуть виступати взаємодіючими складовими правової дійсності.

Список використаних джерел

1. Миронюк О. І. Пріоритетні напрями розвитку правової науки у період її реформування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. Вип. 2 (1). С. 268–273.
2. Богуцький П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юридичних наук : спец. 12.00.01. Київ, 2020. 40 с.
3. Майданик Р. Вчення про методологію приватного (цивільного) права України. Загальні положення. *Право України*. 2019. Вип. 1. С. 58–74.
4. Бондаренко К. В. Правові основи публічного адміністрування національно-безпековою сферою в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юридичних наук : спец. 12.00.07. Київ, 2020. 40 с.

5. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков); изд. 2-е, доп. Москва : Право и государство, 2005. 554 с.
6. Петришин О. В. Право як соціально-юридичне явище: до постановки проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2007. № 4 (51). С. 3–18.
7. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2006. 1093 с.
8. Роджерс Карл Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / пер. с англ. Москва : Прогресс-Универс, 1994. 478 с.
9. Довгань О. Д., Яценко В. А. Сутність і зміст законодавства у секторі оборони та його реалізації: інформаційно-правове дослідження. *Інформація і право*. 2019. № 2 (29). С. 17–25.
10. Серова Н. В. Н. А. Бердяев и Л. И. Шестов об экзистенциальном испытании человека в антитезах времени и вечности. *Вестник ВГУ. Серия: Философия. Научные доклады*. 2017. № 4. С. 69–80.
11. Кельзен Г. Чисте правознавство. З додатком: Проблема справедливості; пер. з нім. О. Мокровольського. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.
12. Харт Х. Л. А. Концепція права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1998. 236 с.
13. Герасіна Л. М. Громадянське суспільство: ренесанс ідеї та новітні практики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 38. С. 7–12.
14. Новейший философский словарь / сост. и гл. н. ред. А. А. Грицанов; 3-е изд., испр. Минск : Книжный Дом, 2003. 1280 с.

References

1. Mironyuk, O. I. (2012). Priorityetni napryamy rozvytku pravovoyi nauky u period ii reformuvannya [Priority directions of development of legal science in the period of its reforming]. *Naukovyi visnyk L'vivskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya iurydychna (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The series is legal)*, 2 (1), 268–273 [in Ukr.].
2. Bohutskiy, P. P. (2020). Teoretychni osnovy stanovlennya i rozvytku prava natsional'voi bezpeky Ukrainy [Theoretical foundations of the formation and development of the law of national security of Ukraine]. Kyiv [in Ukr.].
3. Maidanyk, R. (2019). Vchennya pro metodolohiyu pryvatnoho (tsyvil'noho) prava Ukrainy [The doctrine of the methodology of private (civil) law of Ukraine]. *Pravo Ukrainy (Law of Ukraine)*, 1, 58–74 [in Ukr.].
4. Bondarenko, K. V. (2020). Pravovi osnovy publichnoho administruvannya natsional'no-bezpekovoyu sferoyu v Ukraini [Legal foundations of public administration in a nationally secure sphere in Ukraine]. Kyiv [in Ukr.].
5. Baytin, M. I. (2005). Sushchnost' prava (Sovremennoe normativnoe pravoponimanie nag rani dvukh vekov) [The essence of law (Modern normative legal thinking on the verge of two centuries)]. Moskva [in Russ.].
6. Petryshyn, O. V. (2007). Pravo yak sotsial'no-yurydychne yavlyshche: do postanovky pytannya [Law as a socio-legal phenomenon: to the problem]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy (Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine)*, 4 (51). Kharkiv: Pravo, 3–18 [in Ukr.].
7. Bachinin, V. A. (2006). Entsyklopediya filosofii i sotsiologii prava [Encyclopedia of Philosophy and Sociology of Law]. St. Petersburg [in Russ.].
8. Rogers, Karl R. (1994). Vzglyad na psihoterapiyu. Stanovlyeniye cheloveka [A Look at Psychotherapy. Formation of a Man]. Moskva [in Russ.].
9. Dovhan, O. D. & Yashchenko, V. A. (2019). Sutnist' i zmist zakonodavstva u sektori oborony ta yoho realizatsii: informatsiyno-pravove doslidzhennya [The essence and content of legislation in the defense sector and its implementation: information and legal research]. *Informaciya i pravo (Information and law)*, 2 (29), 17–25 [in Ukr.].
10. Serova, N. V. (2017). N. A. Berdyaev and L. I. Shestov ob ekzystentsial'nom ispytanii chelovyeka v antitezah vremni i vechnosti [N. A. Berdyaev and L. I. Shestov on the existential test of man in the antitheses of time and eternity]. *Vestnyk V. G. U. Serya: fylosofy'ya. Nauchnye doklady (VSU Bulletin. Series: Philosophy. Scientific reports)*, 4, 69–80 [in Russ.].
11. Kelzen, H. (2004). Chyste pravoznavstvo [Pure jurisprudence]. Kyiv [in Ukr.].
12. Hart, H. L. A. (1998). Kontseptsiya prava [The concept of law]. Kyiv [in Ukr.].
13. Herasina, L. M. (2017). Hromadyans'ke suspil'stvo: renesans idei ta novitni praktyky [Civil society: the renaissance of the idea and new practice]. *Visnyk Kharkivskogo nacional'nogo universytetu imeni V. M. Karazina (Bulletin of Kharkiv National University of Name V. N. Karazina)*, 38, 7–12 [in Ukr.].
14. Noveyshiyy filosofskiy slovar' [The latest philosophical dictionary]. Minsk: Book House, 2003 [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 10.10.2020
 прийнята до друку 29.11.2020
 The article: is received 10.10.2020
 is accepted 29.11.2020